

Tijdsonevenredige uitvoeringskosten premieovereenkomst

Discriminatie ligt nog steeds op de loer

Mr. drs. M. Heemskerk en mr. S. Kuiper

Mark Heemskerk is als onderzoeker verbonden aan het VU Expertisecentrum Pensioenrecht en werkzaam als pensioenrechtadvocaat bij Houthoff Buruma. Sijbren Kuiper is promovendus aan de VU en verbonden aan het Expertisecentrum Pensioenrecht.

Heeft een werkgever of pensioenuitvoerder een beschikbarepremieregeling waarbij de uitvoeringskosten tijdsonevenredig (ineens of grotendeels ineens) worden genomen? Eind 2007 werd in dit blad gemeld dat er dan een grote kans is dat die werkgever of pensioenuitvoerder daarmee jongeren en/of werknemers met een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd discrimineert.¹

Meer duidelijkheid leek op komst toen de tijdsonevenredigheid tijdens de behandeling van de Veegwet² aan de orde werd gesteld. Na veel parlementair getouwtrek heeft de Tweede Kamer een advies van de Commissie Gelijke Behandeling (CGB) afgedwongen.³ Op basis van dat advies lijkt het discriminatiegevaar mee te vallen. Die suggestie is onjuist. Het CGB-advies laat een aantal discriminatievraagstukken buiten beschouwing. In deze bijdrage tonen wij aan dat het discriminatiegevaar bij een tijdsonevenredige verdeling van de uitvoeringskosten bij premieovereenkomsten onverminderd aanwezig blijft. Werkgevers en pensioenuitvoerders zijn gewaarschuwd.

Uitvoeringskosten en pensioenvererving

Pensioenuitvoerders maken uitvoeringskosten. Zij maken onder andere administratiekosten, voorlichtingskosten, beheerskosten, in- en excasokosten. De pensioenuitvoerder brengt die uitvoeringskosten in rekening bij de klant (de werkgever c.q. deelnemer). Bij premieovereenkomsten is het niet ongebruikelijk dat de uitvoeringskosten in mindering worden gebracht op de brutopremie. De Pensioenwet omschrijft premie als volgt: de in geld uitgedrukte periodiek vastgestelde structurele prestatie die verschuldigd is aan de pensioenuitvoerder en die bestemd is voor de verzekering van pensioen en de daaraan verbonden kosten. Uit die definitie volgt dat de kosten deel uitmaken van de brutopremie. De werknemer zal niet altijd zien hoe de voor pensioen bestemde uiteindelijk ingelegde premie (de nettopremie) tot stand komt. Uit het Besluit uitvoering Pensioenwet volgt weliswaar dat

de pensioenuitvoerder de werknemers aan een premieovereenkomst moet informeren over de bestemming van de premie en het verloop van de premie.⁴ Dat in het verloop van de premie – wij denken daarbij aan de premiestaffel – de uitvoeringskosten zichtbaar zijn gemaakt, wagen wij te betwijfelen. Evenzeer betwijfelen wij dat iedere pensioenuitvoerder nauwkeurig specificeert welk deel van de premie bestemd is voor of opgaat aan kosten. Bij de behandeling van de Veegwet merkte minister Donner op dat artikel 2 Besluit uitvoering pensioenwet pensioenuitvoerders wel daartoe verplicht: 'De werknemers worden (...) op grond van artikel 2, tweede lid van het Besluit uitvoering Pensioenwet (...) in de startbrief geïnformeerd over de bestemming van de premie, de kosten, en de ontwikkeling van deze elementen in de tijd.'⁵

In een eerdere bijdrage in dit blad⁶ hebben wij vraagtekens geplaatst bij de juridische houdbaarheid van de praktijk waarbij inhouding van kosten tijdsonverredig plaatsvindt. Daarbij denken wij aan de situatie waarin een aanzienlijk deel van de uitvoeringskosten aan het begin van de looptijd van de regeling wordt ingehouden. Nieuwe toetreders worden in die beginperiode geconfronteerd met een relatief geringe pensioenvererving. Een andere vorm van tijdsonevenredige inhouding is het in één keer nemen van de provisie van tussenpersonen en deze aftrekken van de premie van deelnemers bij aanvang van de pensioenvererving. Weer een andere variant is die waarin er een wisselend percentage van de uitvoeringskosten genomen wordt. Vaak gaat het dan om een hoog-laagconstructie waarbij in de eerste deelnemingsjaren een hoger percentage genomen wordt dan in latere deelnemingsjaren. In deze bijdrage bespre-

ken wij de juridische risico's van tijdsonevenredige uitvoeringskosten, de parlementaire aandacht daarvoor en het door minister Donner gevraagde en verkregen advies van de CGB.

Risico's van tijdsonevenredige uitvoeringskosten

Tijdsonevenredige verwerving geldt niet voor premieovereenkomst

Het voorschrift van tijdsonevenredige verwerving in de Pensioenwet lijkt, in tegenstelling tot zijn evenknie in de PSW, geen belemmering te vormen voor tijdsonevenredige kostenverdeling bij premieovereenkomsten. Het inmiddels vervallen artikel 7a PSW luidde als volgt:

'De opbouw en de financiering van de pensioenaanspraken vinden gedurende het deelnemerschap ten minste evenredig in de tijd plaats.'

Onder het oude recht werden de tijdsonevenredige opbouw én de financiering beiden expliciet benoemd. Bovendien werd er geen onderscheid gemaakt tussen beschikbarepremieregelingen en overige pensioenovereenkomsten. DNB ging er in ieder geval vanuit dat het voorschrift van tijdsonevenredige verdeling van de kosten ook gold voor beschikbarepremieregelingen. Dat volgt met zoveel woorden uit de DNB-circulaire van 20 december 2000:

'Het hanteren van een systeem waarbij de uitvoeringskosten van de regeling in feite al in de beginperiode in haar totaliteit in rekening worden gebracht, is in strijd met artikel 7a van de PSW, indien de voor pensioeninkoop beschikbare premie als gevolg hiervan dermate verlaagd wordt dat de norm van evenredige opbouw niet gestand gedaan kan worden.'

De Pensioenwet stelt de eis dat pensioenaanspraken tenminste evenredig in de tijd worden verworven. Die eis geldt voor uitkeringsovereenkomsten en kapitaalovereenkomsten (artikel 17 PW). Bij eindloos- of middelloosregelingen en kapitaalovereenkomsten waarborgt artikel 17 PW een tijdsonevenredige verdeling van de pensioenverwerving. Voor premieovereenkomsten geldt artikel 17 PW niet. Dat is op zich niet

Financiële argumenten rechtvaardigen in beginsel ongelijke behandeling niet

vreemd. De aard van de premieovereenkomsten brengt mee dat er bij premieovereenkomsten geen evenredige verwerving over de looptijd van de regeling plaatsvindt. De hoogte van het pensioen is niet bekend (de premie wel) en dan is evenredige pensioenverwerving nauwelijks realiseerbaar.⁸

Of de wetgever met de wijziging van artikel 7a PSW naar 17 PW bedoeld heeft om tijdsonevenredige kosten bij premieovereenkomsten mogelijk te maken, is ons niet duidelijk. Wij constateren dat de wettekst van de Pensioenwet voor pensioenuitvoerders in elk geval geen belemmering vormt voor tijdsonevenredige kostenverdeling bij premieovereenkomsten.

Een in de pensioenrechtpraktijk veel gemaakte fout is om ervan uit te gaan dat wat op grond van de Pensioenwet mag, altijd is toegestaan. Pensioenadviseurs die dat denken, hebben hopelijk een goede beroepsaansprakelijkheidsverzekering. De contractsvrijheid van partijen is namelijk verder ingeperkt, bijvoorbeeld door gelijkebehandelingsvoorschriften.

Tijdsonevenredige kosten en het discriminatiegevaar

Werkgevers en/of pensioenuitvoerders die bij aanvang van de deelneming tijdsonevenredig veel uitvoeringskosten in rekening brengen bij deelnemers, handelen mogelijk in strijd met gelijkebehandelingswetgeving. Zowel het verbod van leeftijdscriminatie (WGBL) als het verbod om bepaalde-tijders te benadelen (artikel 7:649 BW) dreigt. Bij hoge aanvangskosten (het in één keer nemen van kosten of een substantieel gedeelte daarvan) kunnen zowel jongeren als bepaalde-tijders indirect gediscrimineerd worden. Daar komt bij dat – zo blijkt uit cijfers van het CBS – zij vaker van baan wisselen⁹ en daardoor benadeeld kunnen worden. Die benadeling doet zich voor wanneer zij – door baanwisseling – meerdere malen met de relatief hoge aanvangskosten worden geconfronteerd. Wanneer die onevenredige kosten leiden tot een lagere voor pensioenverwerving beschikbare premie, is sprake van onderscheid in de arbeidsvoorwaarden.¹⁰ Daarvoor moeten de werkgever en de pensioenuitvoerder een goede reden (objectieve rechtvaardiging, zie artikel 7 WGBL jo. 7:649 BW) hebben. Staat het indirect onderscheid vast, dan is een zonder goede reden in de pensioenovereenkomst of uitvoeringsovereenkomst opgenomen tijdsonevenredige kostenverdeling nietig (artikel 7:649 lid 3 jo. artikel 13 WGBL). Van belang is dat volgens vaste jurisprudentie van het HvJ EG en de vaste oordelenlijn van de CGB financiële argumenten in beginsel ongelijke behandeling niet rechtvaardigen.¹¹ Een ander belangrijk punt is dat uit het Menauer-arrest van het HvJ EG blijkt dat de pensioenuitvoerder zelfstandig aansprakelijk is voor het naleven van gelijkebehandelingsvoorschriften.¹² De pensioenuitvoerder kan de zwarte piet in beginsel niet doorspelen naar de werkgever.¹³

Gevolgen discriminatie

Overtreding van het discriminatieverbod leidt tot nietigheid van de afspraken over de doorberekening van uitvoeringskosten (artikel 13 WGBL, artikel 7:649 lid 3 BW). Jongeren en bepaalde-tijders hebben derhalve recht op een pensioenaanspraak op basis van een niet-discriminatoire kostenverdeling. Volgens vaste jurisprudentie van het HvJ EG bij onderscheid naar geslacht kan de benadeelde groep zelfs

aanspraak maken op de regeling van de bevoordeelde groep.¹⁴ Of die lijn zonder meer geldt voor leeftijdsonderscheid of onderscheid naar type contract is onduidelijk. Duidelijk is wel dat het discriminatiegevaar meebrengt dat jongeren en bepaalde-tijders hogere pensioenaanspraken kunnen claimen.

Het parlementair debat

CDA-Tweede Kamerlid Pieter Omtzigt verwonderde zich in mei 2007 over pensioenverzekeraars die kosten vooral aan begin van de looptijd van een premieovereenkomst in rekening brengen. Hij vroeg zich af op deze praktijk was toegestaan.¹⁵ Dit leidde tot een discussie met de minister waarbij mogelijk verboden leeftijdsonderscheid centraal staat. De discussie heeft ruim een jaar geduurd en is voorlopig besloten met een advies van de CGB en een korte reactie van minister Donner van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.¹⁶ Voordat wij het CGB-advies belichten, schetsen wij het parlementair debat.

De primaire reactie van de minister op de vraag of de tijdsonevenredige kosten geen probleem vormden, was dat er niet in strijd gehandeld werd met de Pensioenwet.¹⁷ In de nota naar aanleiding van het verslag nuanceerde hij dit. Weliswaar was er geen strijd met de Pensioenwet, maar: 'Indien de werkgever daarbij [bij het in mindering brengen van uitvoeringskosten, *MH/SHK*] onderscheid zou willen maken op basis van leeftijd zal hij al snel in strijd handelen met artikel 8, derde lid van de Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid.'¹⁸ De Tweede Kamer nam met dat antwoord geen genoegen. Aan de minister werden de volgende twee casusposities voorgelegd.¹⁹ De eerste casus betrof een categorie jongeren met een premie van 5% en een groep ouderen met een beschikbare premie van 15% van het inkomen. De vraag luidde of het was toegestaan om bij beiden 2% als kosten in rekening te brengen, zodat 3% voor inleg overblijft voor de eerste groep en 13% voor de tweede groep. In de tweede casus werd bij beiden 10% van de premie ingehouden als kosten. Voor de jongeren resteert dan 4,5% en voor de oudere groep 13,5%. Deze cases werden leidend in het debat.

De minister had enige moeite deze vragen te beantwoorden. Toch oordeelde de minister dat de werkgever in de genoemde voorbeelden geen direct onderscheid op grond van leeftijd maakt bij het doorberekenen aan de werknemers van uitvoeringskosten.²⁰ Deze reactie wordt niet veel later door hem genuanceerd met de stelling dat niet de minister maar de CGB of rechter oordeelt over discriminatie.²¹ Bovendien werd de Tweede Kamer verzekerd dat de pensioenuitvoerder vanwege de Pensioenwet aansprakelijk is voor een discriminatoir pensioenreglement. 'De Pensioenwet zorgt er dus al voor', concludeert de minister, 'dat een kosten-toedeling die mogelijk discriminatoir is, in de toekomst niet meer voor zal komen.'²² Ook met dat antwoord neemt de Kamer (terecht) geen genoegen. Na meermalen aandringen en het dreigen met het indienen van een motie zegt de minister een onderzoek toe.²³ Hij legt een adviesvraag

Vervolgens onderkent de CGB twee soorten beschikbarepremieregelingen:

- een leeftijdsonafhankelijke premie (gelijke premie voor elke leeftijdsgroep);
- een leeftijdsafhankelijke premie.

Volgens de CGB is er bij een leeftijdsonafhankelijke premie geen leeftijds onderscheid. Daarom laat zij die variant buiten beschouwing.

Bij de leeftijdsafhankelijke premie – denk aan de gestaffelde premies, waarbij het premiepercentage per leeftijdsc cohort oploopt – toetst de CGB of de doorberekening van de uitvoeringskosten conform de WGBL is. Het gevolg van deze beperking is dat het advies slechts ingaat op direct leeftijds onderscheid.

Vast percentage van premie

Bij methode 1 hanteert een pensioenuitvoerder een vast percentage van de premie voor uitvoeringskosten. De verhouding tussen de uitvoeringskosten en de netto beschikbare premie blijft gelijk. Dit leidt er volgens de CGB toe dat de kosteninhouding de premieopbouw volgt. Deze methode valt, zo oordeelt de CGB, binnen de reikwijdte van de uitzondering van artikel 8 lid 3 WGBL indien de premieopbouw de fiscale staffel volgt of daaraan parallel loopt. Een geringe afwijking is ook toegestaan, indien een rekenrente van minimaal 3% (in plaats van 4%) wordt gehanteerd.

Vast percentage van pensioengrondslag

Bij methode 2 hanteert een pensioenuitvoerder een vast percentage van de pensioengrondslag voor de uitvoeringskosten. De uitvoeringskosten zijn gerelateerd aan de pensioengrondslag. De actuariële uitzondering van artikel 8 lid 3 WGBL is volgens de CGB niet van toepassing. Deze doorberekeningsmethode leidt volgens de CGB naar verwachting tot verboden leeftijds onderscheid omdat een objectieve rechtvaardiging waarschijnlijk ontbreekt.

De discriminatievraag lijkt een storm in een glas water te zijn geweest

over het inhouden van kosten op een per leeftijd gedifferentieerde premieregeling voor aan de CGB. Het CGB-advies is op 15 september 2008 uitgebracht.²⁴ Op basis daarvan stelt de minister zijn eerdere oordeel over de casusposities van Omtzigt bij. In de voorbeelden wordt wel verboden leeftijds onderscheid gemaakt. Tevens overweegt de minister dat pensioenuitvoerders die kosten doorberekenen via een vast percentage van de premie niet in strijd handelen met de WGBL.²⁵ Zoals wij hieronder zullen aantonen, zijn die conclusies kort door de bocht.

Het CGB-advies

Een belangrijke vaststelling is dat het CGB-advies is gebaseerd op de vraagstelling zoals die door de minister is voorgelegd. Aan de CGB is dus gevraagd om te oordelen of de WGBL het op de per leeftijdsgroep gedifferentieerde premie inhouden van een bepaald bedrag en van een bepaald percentage van de premie toelaat.

De CGB onderscheidt drie manieren waarop de uitvoeringskosten kunnen worden doorberekend:

1. het op de premie inhouden van een vast percentage van de premie;
2. het op de premie inhouden van een vast percentage van de pensioengrondslag;
3. het op de premie inhouden van een vast nominaal bedrag.

Vast absoluut bedrag

Bij methode 3 hanteert de uitvoerder een vast absoluut bedrag voor uitvoeringskosten. Het effect van deze inhouding op de premie kan zijn dat wederom de fiscale staffel niet wordt gevolgd. Dat leidt ertoe dat een uitvoerder zich niet kan beroepen op artikel 8 lid 3 WGBL.

Reactie minister Donner

De voorbeelden die door Omtzigt aan de minister waren voorgelegd, leiden volgens het advies van de CGB tot verboden leeftijds onderscheid. Minister Donner concludeert uit het advies dat een doorberekening van de kosten via een vast percentage van de premie niet in strijd is met de WGBL. Het Verbond van Verzekeraars liet weten dat die methode in de praktijk wordt toegepast.²⁶

Analyse

Na kennisname van het parlementair debat, het daaruit voortvloeiende CGB-advies en de reactie van de minister lijkt de discriminatievraag een storm in een glas water te zijn geweest. De brief van de minister suggereert immers dat er een door de CGB geaccordeerde manier is om de uitvoeringskosten WGBL-proof te laten verlopen en het Verbond van Verzekeraars laat weten die methode al jaren te hanteren. Eind goed al

- minister is technisch onjuist. De werkgever handelt in strijd met artikel 3 WGBL. Artikel 8 lid 3 WGBL is juist een uitzondering waardoor leeftijdsonderscheid wel toelaatbaar is.
19. *Kamerstukken II*, 2007-08, 31 226, nr. 13, p. 7.
20. *Kamerstukken II*, 2007-08, 31 226, nr. 14, p. 18-19.
21. *Kamerstukken II* 2007-08, 31 226, nr. 25, p. 4.
22. *Kamerstukken II* 2007-08, 31 226, nr. 25, p. 4.
23. *Handelingen II* 2007-2008, nr. 30, p. 2342 en 34, p. 2656 en 2660-2661.
24. *Kamerstukken II*, 2008-09, 31 226, nr. 39 en de daarbij als bijlage gevoegd rapport van de CGB.
25. *Kamerstukken II*, 2008-09, 31 226, nr. 39, goed. Zo lijkt het, maar schijn bedriegt.

direct discriminatiegevaar uit het zicht

De discussie over de uitvoeringskosten begon ooit met de volgende vraag: 'Klopt het dat een aantal pensioenverzekeraars de wet overtreedt door kosten niet tijdsevenredig maar vooral aan het begin in rekening te brengen, waardoor er weinig overblijft voor pensioenopbouw?'²⁷

Mede naar aanleiding van die vraag wezen wij vorig jaar op het discriminatiegevaar voor jongeren en bepaalde-tijders. Slechts enkele aspecten daarvan komen in het parlementair debat als het CGB-advies aan de orde. Geheel buiten beeld blijft indirect onderscheid. Dat is een gemis.

Dat de risico's van indirecte discriminatie van jongeren en bepaalde-tijders niet in het CGB-advies staan, is evenwel verklaarbaar. De in de Tweede Kamer besproken casusposities werden leidend in de discussie. De casus gaan uit van een premieovereenkomst waarbij *direct* leeftijdsonderscheid wordt gemaakt. Het niet meenemen van het gevaar van *indirecte* discriminatie naar leeftijd of bepaaldetijdcontract beperkt de betekenis van het CGB-advies en de daaraan door de minister verbonden conclusies.

De in onze ogen problematische premieovereenkomsten zijn die overeenkomsten waarbij in de eerste jaren van de looptijd van de verzekering het grootste deel van de kosten worden genomen.²⁸ Iedereen wordt in de eerste jaren van de verzekering geconfronteerd met deze kosten. Het zijn evenwel jongeren en bepaalde-tijders die extra getroffen worden omdat zij relatief vaak van baan wisselen.

Uitvoeringskosten en actuariële uitzondering

Het advies van de CGB geeft pensioenuitvoerders en werkgevers een belangrijke vingerwijzing om de uitvoeringskosten als vast percentage van de premie door te berekenen. Helemaal zonder risico is dat niet. De CGB veronderstelt dat pensioenuitvoerders en werkgevers dan binnen de actuariële uitzondering van artikel 8 lid 3 WGBL blijven. Dat artikellid luidt als volgt:

'Het verbod van onderscheid is niet van toepassing op actuariële berekeningen bij pensioenvoorzieningen waarbij met leeftijd rekening wordt gehouden.'

Uit het artikellid volgt dat pensioenuitvoerders en werkgevers rekening mogen houden met op leeftijd gebaseerde actuariële berekeningsfactoren. Het criterium van de CGB is helder: zolang werkgevers of pensioenuitvoerders bij de pensioenopbouw (wij zouden de voorkeur geven aan het begrip pensioenverwerving) de fiscale staffel volgen of een verdeling die daaraan parallel loopt is het leeftijdsonderscheid toegestaan. A contrario brengt het advies mee dat afwijkingen van de fiscale staffel die het gevolg zijn van de doorberekening van uitvoeringskosten niet aanvaard worden. De CGB ziet in dat geval geen objectieve rechtvaardiging.

Opvallend is dat de leeftijdsriteria in actuariële berekeningen zonder toelichting in artikel 6 lid 2 van de – aan de WGBL ten grondslag liggende – Kaderrichtlijn 2000/78/EG terecht is gekomen. De uitzondering stond noch in de ontwerprichtlijn²⁹, noch in het gewijzigd voorstel.³⁰ Omdat enige toelichting over de inhoud van het begrip actuariële berekeningen bij pensioenvoorzieningen ontbreekt, is de uitleg van dat begrip moeilijk verifieerbaar. Voorshands is ons niet duidelijk of de doorberekening van uitvoeringskosten bij pensioen daaronder begrepen moet worden. Enige aandacht daarvoor in het CGB-advies had niet misstaan.

Conclusie

26. *Kamerstukken II* 2008-09, 31 226, nr. 39.
27. *Handelingen II* 2006-2007, nr. 73, p. 3879-3881.
28. Daaronder valt ook de hoog-laagconstructie waarbij in de eerste jaren een hoger percentage uitvoeringskosten op de voor pensioen bestemde premie in rekening wordt gebracht dan in latere jaren.
29. Commissievoorstel voor een richtlijn van de Raad tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in werkgelegenheid en beroep, COM 1999, 565, *PbEG* C 177 E/07 van 27 juni 2000, p. 42-46.
30. Gewijzigd voorstel voor een richtlijn van de Raad tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in werkgelegenheid en beroep, COM 2000, 652, *PbEG* C 62 E/152 van 27 februari 2001, p. 152-163.

Het discriminatiegevaar bij een tijdsonevenredige verdeling van de uitvoeringskosten bij premieovereenkomsten blijft onverminderd aanwezig. Het resultaat van een lang parlementair debat over de tijdsonevenredige uitvoeringskosten bij premieovereenkomsten is teleurstellend. In dat debat is uiteindelijk slechts gevraagd naar (en derhalve door CGB ingegaan op) het directe leeftijdsonderscheid dat het gevolg is van het doorberekenen van uitvoeringskosten bij leeftijdsafhankelijke premies. Het indirecte discriminatiegevaar van jongeren en bepaalde-tijders wordt onterecht genegeerd. Heeft een werkgever of pensioenuitvoerder een beschikbarepremieregeling waarbij de uitvoeringskosten tijdsonevenredig (ineens of grotendeels ineens) worden genomen? In dat geval is er een grote kans dat hij jongeren of bepaalde-tijders discrimineert.

Noten

1. S.H. Kuiper, M. Heemskerk, Tijdsonevenredige kosten bij premieovereenkomsten verboden?, *P&P* 2007-7/8, p. 6-8.
2. *Stb.* 2008, 314.
3. CGB-Advies 2008/9 inzake aan pensioenregelingen verbonden uitvoeringskosten die mogelijk leeftijdsdiscriminatie opleveren, te downloaden van www.cgb.nl en tevens verschenen als bijlage bij *Kamerstukken II*, 2008-09, 31 226, nr. 39.
4. Artikel 2 lid 2 Besluit uitvoering pensioenwet.
5. *Kamerstukken II*, 2007-08, 31 226, nr. 7, p. 21.
6. S.H. Kuiper, M. Heemskerk, Tijdsonevenredige kosten bij premieovereenkomsten verboden?, *P&P* 2007-7/8, p. 6-8.
7. Circulaire DNB 20 december 2000. Zie voor een samenvatting *P&P* 2001/5, p. 28.
8. *Kamerstukken II* 2005-06, 30 413, nr. 3, p. 187, *Kamerstukken II* 2005-06, 30 413, nr. 17, p. 35.
9. De ons laatst bekende cijfers betreffen 2006. Het aantal baanwisselaars (x 1000, mannen en vrouwen gezamenlijk) in dat jaar was: 15 tot 25 jarigen: 76; 25 tot 35 jarigen: 167; 35 tot 45 jarigen: 102; 45 tot 55 jarigen: 51; 55 tot 65 jarigen: 9. Baanwisselaars zijn baanvinders die vanuit een substantiële baan – een baan van twaalf uur of meer per week gedurende minimaal één jaar – overstapt zijn naar een andere baan. De periode tussen beide banen mag maximaal drie maanden beslaan. Baanvinders zijn personen (15 tot 65 jaar) die deel uitmaken van de werkzame beroepsbevolking en korter dan een jaar geleden in hun huidige baan begonnen zijn (bron: CBS-Statline, geraadpleegd 10 december 2008).
10. Artikel 141 lid 2 EG-verdrag bevat de maatstaf ter bepaling of iets valt onder het bereik van het begrip arbeidsvoorwaarden, *Kamerstukken II* 2001-02, 28 170, nr. 3, p. 21.
11. HvJ EG 24 februari 1994, *NJ* 1995, 1 (Roks), CGB 2005-179, CGB 2006-12.
12. HvJ EG 9 oktober 2001, *PJ* 2001, 101 (Menauer).
13. Denkbaar is dat een werkgever en een pensioenuitvoerder (vooraf) afspraken maken over de verdeling van eventuele schade. Zo'n vrijwaringsclausule werkt onzes inziens slechts voor zover de pensioenuitvoerder het discriminatiegevaar niet had kunnen voorzien of voorkomen.
14. HvJ EG 4 december 1986, C-71/85 (FNV) r.o. 23; HvJ EG 13 december 1989, C-102/88 (Ruzius-Wilbrink), r.o. 21; HvJ EG 27 juni 1990, C-33/89, *Jur.* I-2591 (Kowalska) r.o. 19-20; HvJ EG 7 februari 1991, C-184/89, *Jur.* 1991, I-297 (Nimz) r.o. 21; HvJ EG 28 september 1994, C-28/93, *NJ* 1995, 384, r.o. 16-18 (Shell/van den Akker).
15. *Handelingen II* 2006-2007, nr. 73, p. 3879-3881. De discussie wordt schriftelijk voortgezet in *Kamerstukken II*, 2007-08, 31 226, nr. 6, p. 4, nr. 7, p. 21, nr. 13, p. 7, nr. 14, p. 18-19 en nr. 25, p. 4-5. Zie ook het Kamerdebat over de wijziging van de Pensioenwet, *Handelingen II* 2007-2008, nr. 30, p. 2342 en 34, p. 2656 en 2660-2661.
16. *Kamerstukken II*, 2008-09, 31 226, nr. 39 en de daarbij behorende bijlage.
17. *Handelingen II* 2006-2007, nr. 73, p. 3879-3881.
18. *Kamerstukken II*, 2007-08, 31 226, nr. 7, p. 21. De opmerking van de